

*kerstusens
autokult.*

R. VIIDALEPP

LÄÄNEMAA RAHVALUULE

ÄRATRÜKK EESTI KIRJANDUSE SELTSI KODU-
URIMISE TOIMKONNA TOIMETUSEL ILMUVAST
KOGUTEOSEST E E S T I VIII — LÄÄNEMAA

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU 1937

RAHVALUULE. Iga maanurga rahvaluule erinev ilme oleneb kohapealse rahva loomisvõimest, vanade pärimuste püsimisest, kokkupuute tihedusest naaberaladega ja võimalikest välismõjudest. Läänemaa kihelkonnad asetsevad piki läänerannikut ja on seetõttu hõlpsamini kättesaadavad mõningaile välismõjudele. Kuid siin tuleb arvestada ka rootsi vähemusrahvuse naabrust ja Hiiumaa eraldatud asendit. Lõuna-Läänemaal näib olevat soodustavaid eeldusi vana rahvatraditsiooni püsimiseks, sest need kihelkonnad on Taga-Pärnumaast lahutatud hea loodusliku piiriga (sood ja metsad) ning suurtest läbikäiguteedest eemal. Nii peaks Läänemaa rahvaluule seisukohalt olema mitmeti huvipakkuvaks alaks. Järgnevas ülevaates püütaksegi eritella ja esile tõsta Läänemaa rahvaluule omapäraseid jooni, tugesdes peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes leiduvale käsikirjalisele aines-
tikule.

Kogumise ülevaade. Läänemaa rahvaluulet on hakatud tähelepanelikumalt koguma ja avaldama alles XIX sajandil. Sellega on tegelnud Haapsalu koolide inspektorid A. H. Neus ja C. Russwurm, Haapsalust põlvnev keeleteadlane F. J. Wiedemann jt. A. 1877 on Hiiumaalt kogunud rahvalaule soomlane O. A. F. Mustonen. Kui läinud sajandi 70-ndate aastate algul Jakob Hurt tõstis rahvaluuleainete kogumise päevakorrale rahvusliku ülesandena, leidsid ta esimesed üleskutsed Läänemaal väga vähe vastukõla. Alles pärast a. 1888 alustatud suurt kogumisüritust tõusis talle kaastöölisi siinseiski kihelkonnis. Mitmest kihelkonnast aga saabus siiski kas ainult mõni pisisaadetis või ei saadetud üldse. Et päästa nendegi alade vanavara, saatis Hurt sinna kogumistööle üliõpilasi. Nii käisid M. Ostrov ja O. Kallas a. 1889 Märjamaal, Vigalas, Lihulas, Karusel ja Hanilas, M. Ostrov üksinda veel Varblas. A. 1890 käisid G. Seen ja P. Saul Hiiumaal. Üliõpilased on kogunud peamiselt vanu rahvalaule. — Hurda eeskujul hakkas hiljemini rahvaluulet koguma ka M. J. Eisen, kuid Läänemaal on tal kaastöölisi olnud vähem kui Hurdal ja tulemused on samuti väiksemad. — Dr. O. Kalda poolt organiseeritud rahvalaulude ja -viiside järelkorjandus (1904.—21. a.) viib üksikuid kogujaid ka Läänemaale (P. Süda, C. Kreek, J. Muda jmt.), kuid tulemused on võrdlemisi vähesed. — Ka E. Vabariigi päevil on jätkunud rahvaluulekogumine, viimasel ajal peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi poolt juhitud. Läänemaalegi on saadetud mitmeid üliõpilasi-stipendiaate, ja üksikuid hoolsaid kogujaid on tõusnud ka kohtadel.

Senise kogumistöö tulemusena Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduva Läänemaa rahvaluule-ainestiku esitab kihelkonniti 28. tabel.

Peale selle leidis prof. W. Anderson'i lastelaulude kogus (1. I 1932) Läänemaa materjali 4849 punkti, peamiselt lastelaule ja -salmikuid. — Viimaste aastate kogumistöö (1932—35), mille kohta veel puuduvad üksikasjalised kokkuvõtted, on vähesel määral täiendanud ka Läänemaalt talletatud ainestikku, kuid siintoodud arvustikust selgub üldpilti see siiski nimetamisväärselt ei muuda. Üldiselt on

28. Läänemaalt talletatud rahvaluule-ainestik (1. I 1932).

Kihelkonnad	Laule, palju	Vana-sõnu, kõnek.	Mõistatusi	Jutte	Uskumus, kombeid	Viise	Kokku
Märjamaa	873	602	288	241	710	74	2788
Kullamaa	362	79	75	118	228	55	917
Vigala	1552	2983	1849	313	1236	218	8151
Mihkli	219	492	403	366	572	34	2086
Varbla	522	—	130	10	120	5	787
Hanila	570	188	189	244	583	22	1796
Karuse	607	51	313	143	566	31	1711
Lihula	234	1	—	7	35	4	281
Kirbla	43	—	—	36	77	43	199
Martna	134	—	36	24	27	18	239
Ridala	645	100	69	126	299	102	1341
Haapsalu linn	205	106	57	64	1187	48	1667
Lä-Nigula	204	238	181	206	189	35	1053
Noarootsi	142	46	318	526	635	67	1734
Vormsi	2	3	—	2	—	7	14
Pühalepa	248	56	121	444	580	24	1473
Käina	277	353	122	172	1142	30	2096
Reigi	288	—	92	311	234	160	1085
Emaste	138	88	110	188	571	10	1105
Hiumaa	102	89	91	132	257	—	671
Khk teadmata	183	116	51	103	79	11	543
Kokku	7550	5591	4495	3776	9327	998	31737

Läänemaalt kogutud rahvaluulet hõredamalt kui teistest maakondadest, välja arvatud Saaremaa ja Järvamaa.

Teatud maakonna või kihelkonna kogumistihedus oleneb eeskätt sellest, mil määral on kohal leidunud kaastöölisi J. Hurdale, M. J. Eisenile ja hiljemini Eesti Rahvaluule Arhiivile.

Läänemaa kihelkondadest on Vigala tõusnud esikohale juba läinud sajandil, sest juba Jakob Hurdal on seal olnud tähelepandavalt viljakaid kaastöölisi, nagu M. Aitsam (kogunud 450 lk.), T. Pulst ja J. Getreu. Ent Vigalast põlvneb ka üks meie rahvaluulekogumise juhte — M. J. Eisen, kes on jäädvustanud oma kodukihelkonna rahvapärimusi nii isiklikult kui kohapealsete abiliste kaudu, kellest on silmapaistvamad M. Liedenbergi ja Mihkel Väli. — Märjamaa vanemaist kohalikest kogujaist olgu nimetatud M. Siedermann ja J. Veedam; Rahvaluule Arhiivi kaastöölisena on seal edukalt töötanud Emilie Poom. — Kullamaa rahvaluulet on J. Hurda päevil hoolikalt paberile jäädvustanud koolmeistrid Hans Perkson (kog. ka mujalt) ja J. Veidermann, hiljemini J. Pajur ja Alfred Samet. — Mihklist on Hurdale kogunud Kaarli Sakson, Eisenile A. Wieckberg, pastor N. Aunverdt jt. — Varblas pole häid kohapealseid kogujaid olnud, mistõttu sealt on jäädvustatud võrdlemisi vähe. — Hanila kogujaist väärivad esiletõstmist Aadu Reimann, Priidik Einbluth ja M. Karotom, Karuse kogujaist M. Lemmerkänd (kog. ka Vigalast), M. Reimann ja A. Niemann. — Lihula, Kirbla ja Martna kihelkonna rahvaluule on õigupoolest alles paberile jäädvustamata. Seda, mis kogutud, on väga vähe. Põhjus — kohapealseid asjahuvilisi pole leidunud.

Alles viimaseil aastail on Martnast hakanud saatma sisukamaid korjandusi Aug. Iisberg. — Ridalast on rohkem kogunud kunstiõpilane Hans Laipmann (a. 1896) ja Gustav Tikerpuu, Haapsalust on läkitanud sisukamaid saadetisi Läänemaa õpet.-seminar ja Vold. Lao. Lääne-Nigulast on arvukalt kogunud Joh. Prooses ja A. Tiitsmaa, Noarootsist Paul Ariste (350 lk.) ja A. Mensas. — Vormsis elab teatavasti peamiselt rootslasi, mistõttu sealt põlvnevaid kirjanekuid on eesti vanavarakogudes väga vähe. — Hiiumaa neljast kihelkonnast on kõige rohkem kogutud Käinast (tähts. kog. Johann Sooster ja Fr. V. Vahe), sellele järgnevalt Pühalepast (Johann Mey, A. Pruuer, A. Läti), Emastest (rohk. kog. üliõp. Selma Perv, kohal. kogujailt ainult väikesi saadetisi) ja Reigist (Peeter Lauri, Alma Espenberg).

Vabariigi päevil on algul prof. M. J. Eiseni poolt Haridusministeeriumi toetusel, hiljemini (1927—) E. Rahvaluule Arhiivi poolt saadetud Läänemaale rahvaluulet koguma mitmeid üliõpilasi. Neist on Herbert Tampere, Rud. Põldmäe ja Meinh. Meiusi töötanud õige mitmes kihelkonnas, samuti muusikamees C. Kreek (1921). A. V. Kõrv, Arnold Läti ja S. Perv on käinud kogumas Hiiumaal, Vassel Noot Hanilas, Ed. Treu ja Ed. Oja peamiselt Vigalas, R. Viidebaum ja Aliide Saat Märjamaal.

Sisuline ülevaade. Eesti rahvaluule kõige huvitavama ja omapärasema rühma moodustavad vanemad rahvalaulud; nende tunnuseiks on algriiim (alliteratsioon, assonants) ja mõtteline parallelism. Nagu näitavad andmed, on Läänemaalt jäädvustatud rahvalaule kõige rohkem Vigalast (1552), siis Märjamaalt, Ridalast ja lõunapoolseist kihelkonnist. On märkimisväärt, et a. 1889 üliõpilased M. Ostrov ja O. Kallas suutsid ainsa kuu jooksul koguda Märjamaalt, Vigalast, Lihulast, Karusest ja Hanilast kokku üle 800 rahvalaulu ning M. Ostrov üksinda Varblast veel lisaks 120. Sellest nähtub, et neis kihelkonnas oli siis rahvalaul veel üsna hästi säilinud. O. A. F. Mustoneni korjanduses a-st 1877 leidub Hiiumaalt 65 rahvalaulu (nende seas rohkesti uuemaid, lõppriimilisi), mis on aga enamasti lühikesed, kulunud ja katkendlikud, ainult riismed kunagistest pikematest lauludest. Ka mitmete hilisemate kogujate korjandustest ja tähelepanekuist on selgunud, et eeskätt Hiiumaal, aga ka mitmes Manner-Läänemaa kihelkonnas, kust kirjanekuid vähe, on vana rahvalaul hakanud tähelepandavalt degenerereeruma juba läinud sajandi esimesel poolel. Seda on tähtsal määral põhjustanud mitmesuguste ususektide (eriti vennastekoguduse) laialdane tegevus neil aladel. „Ärganud“ on pidanud ilmlikkude laulude laulmist „hirmsaks patuks“ ning võidelnud nende vastu suure ägedusega. Kõigest hoolimata on Läänemaalt siiski suudetud üles kirjutada 7550 laulu ja mängu, selles arvus vanemaid rahvalaule vähemalt 5000 teisendit.

Kuigi Läänemaal vana laulukultuur on paiguti juba varakult hakanud hääbuma ja vähe säilinud, on siiski meie vanade laulude uurimisel üsna sageli jõutud tulemusele, et teatud laul on kunagi tekkinud „Lääne-Eesti rannikul“ või Läänemaal, on siit aegamööda levinud ida poole ja rännanud mõnikord koguni kaugele väljapoole Eesti piire. Nii näit. üsna vanaks peetav „Loomislaul“, milles seletatakse taevakehade tekkimist (imelind teeb pesa kuldkollasesse põõsasse, haub kolm poega, seab need taevasse päikeseks, kuuks ja täheks), arvatakse olevat loodud Lääne-Eesti rannikul. Laul on siit levinud mitmes suu-

nas ja saanud Eestis laialt tuttavaks, on jõudnud üle piiri Ingerisse, seal segunenud teise loomislauluga ning rännanud veel edasi Karjasse ja Lõuna-Soomegi. Ka üks meie populaarsemaid eepilisi rahvalaule „Salme neiu“ (käsitleb päikese, kuu ja tähe kosjakäiku) arvatakse samuti olevat tekkinud Eesti läänerrannikul a. 1300 ja 1500 vahel ning teinud sajandite jooksul läbi sama pika rännutee kui eelmainitu, jõudes lõpuks Karjala kuulsaile laulumaile. Veel mitme teisegi eepilise laulu algkoduks on uurijate poolt määratud Lääne-Eesti või Eesti läänerrannik. Nõndanimetatud korduslauludest on tüüpi „Hobune varastatud“ peetud tekkinuks Läänemaal, sest et see siin on säilinud kõige täielikumal ja algupärasemal kujul. Ka eesti liulaul on täielikumal kujul säilinud

ms. Läänemaal Karuse khk-s. Mardilauludest peetakse nn. urvitalaulu tekkimispaigaks Läänemaad. Lääne-Eestis tekkinuks on peetud veel ööbikulaulu mõtestatud imitatsiooni (Kiri-Küüt! Kiri-Küüt! Jne.). Järelikult, kuigi meil pole praegu teateid ainsastki väljapaistvaimast Läänemaa rahvalaulikust, sunnib meid siiski asjaolu, et paljude laulude tekkimispaigaks on tunnistatud Lääne-Eesti rannik, võtma tõeks, et kunagi on siin laulukultuur olnud nähtavasti kõrgemgi kui mujal. Siinsed laulikud ei leelutanud ainult mujalt kuulnud laule, vaid luuletasid ka uusi, eriti eepiliste laulude alal, mis arvatakse eeldavat koguni edenenumat arenguastet, ja tegid seda nii õnnestunult, et nende sõnasünnitused on püsinud aastasadu ning on rännanud edasi teistegi hõimrahvaste juurde ¹⁾).

Mis puutub siinsesse laulurepertuaari üldiselt, siis pole näha silmatorkavaid erinevusi sellest üldtuntud tõsiasjast, et lüürilised laulud on enamuses, eepilised vähemuses. Lõunapoolseist kihelkonnist on saadud rohkesti pulmalaule, põhjapoolseist aga vähem ning eriti vähe Hiiumaalt. Kiigelaule näib Läänemaalt olevat vähem kui mujalt.

R. Viidalepa foto 1936.

54. joonis. Rahvalaulikuid Läänemaal. Vasakul rahvalaulik Mari Sopanott, 75 a. v. (Karuse), paremal rahvalaulik ja jutustaja Tõnis Vään, 87 a. v. (Kirbla).

1) Mõnikord võib siiski tulla arvesse veel teine seletusviis: rahvalaul, millest Läänemaalt on saadud eriti täielikke teisendeid, võib olla sellegipärast sisse rännanud mujalt, kuid on siin säilinud paremini kui esialgsel tekkimispaigal (dr. O. Looritsa seisukoht).

Uuemate rahvalaulude (s. o. lõppriimiliste ja stroofi-
liste) ala on meil veel vähe uuritud, mistõttu on väga raske kindlaks
teha mõne maanurga omapärasusi. On peetud tõenäoseks, et lõpp-
riimilised laulud on saartel ja küllap Manner-Läänemaalgi saanud elu-
jõuliseks varemini kui mujal (juba XVIII saj. lõpul), aidates ühtlasi
välja tõrjuda vanemaid algriimilisi laule. Nende uuemate rahvalau-
lude loomisest ja laulmisest on ka mehed rohkem osa võtnud, millest
tingituna näeme neis sentimentaalsuse kõrval esinemas ka mehisemaid
ja julgemaid toone, enam eepikat, vabamat sõnastust ja naturalismigi.
Ühes vanemas käsikirjas, mis põlvneb Lihula khk-st a. 1847, leiduvad
vanemate rahvalaulude hulgas järgmised lõppriimilised: „Ants, mis
väga muretsed“, „Olin mina väike linnuke“, „Saunamees Ants“, „Läh-
me meie Pootsile, Pootsi lattu magama“, „Üks neitsit mängib här-
raga“ ja paar nekrutilaulu.

Rahvaviise on Läänemaalt seni jäädvustatud kogusummas
998. Selles arvus on vanemate rahvalaulude viise ainult 150, uuemate
rahvalaulude (ka mängu- ja tantsulaulude) viise 383 ja vaimulikke 119
(Noarootsist 56). Instrumentaalmuusika on esindatud järgmiselt:
torupill — 26 viisi (enam. Hiiumaalt), sarv — 5, viiul — 130 (Viga-
last 77), kannel — 16, harmoonika — 49 (Vigala 26, Kirbla 23),
vile — 1, kasetohuga vilistamine — 2, ning määritelematuid viise 116.
Fonograafirullidele on võetud 200 viisi.

Vanemate rahvalauluviiside kohalikuks nimetuseks on Läänemaal
toon ehk *mõnu*, refräänile aga on harukorral antud nimeks *see*
(Varbla). Need vanemad viisid on suures enamuses ilma refräänita,
retsitatiivsed, võrdlemisi lihtsad ja väikese ulatusega. Skansiooni
esineb harva. Refräänilistest on *kaskelaulud* (refr. *kas'ke*) tuntud
Vigalas, Mihklis ja Varblas, vähemal määral Kirblas, Lihulas, Karu-
sel ja Hanilas. Refräänilisi mardilaule (refr. *marti*) on noteeritud
ainult Varblast. Vanemad ja algupärasemad näivad siin olevatki refr-
äänitud viisid, refräänilised aga on siia levinud Lõuna-Eestist.
Mõned Läänemaalt noodistatud viisidest on äratanud uurijate tähele-
panu kui väga primitiivsed (Varbla), kuid põhjapoolseist kihelkon-
nist (eriti Noarootsist) on saadud vaimulikke viise (koraale), mis on
erakordsed oma baroksete „keerdudega“. Mõningaid vanemaid ja
algupärasemaid jooni leidub ka siit kogutud uuemates viisides.

Rahva muusikariistadest on tähelepanav *torupilli* võrdlemisi
suur populaarsus Hiiumaal kuni hilise ajani. Torupill on olnud ees-
kätt küll pulmapilliks, kuid vanasti olevat teda kasustatud ms. ka põl-
lutöödel, näit. lõikuse ajal, sest torupillimäng pannud inimesed pare-
mini tööle kui kupja sundimine. Hiiu torupillimeestest on saanud
kuulsaks *Juhan Maakar* („Torupilli Juhan“; vt. 55. joonist), kes
on esinenud ka Tallinnas ja Helsingis. Ta elas Emaste kihelkonnas
Muda külas ja suri 85-aastasena a. 1928.

Rahvatantse on Läänemaalt kogutud rohkem tantsuviisi-
dena, kirjeldusi aga on vähe. Siiski saame järeldada, et läinud

sajandi lõpul ja käesoleva algul on siin olnud levinumaks tantsudeks labajalavalss, valss ja polka. Neist mäletatakse kõige vanemana labajalavalssi (kohal. nimet. *labajalavalts*, *labajalalöss*, *maavalts*, *maatants*), kuna polka, mida on vanasti tantsitud ainult ühtepidi, on tulnud tarvitusele umbes 50—60 a. tagasi. Labajalavalssi ja valssi vastastikune suhe on veel lähemalt selgitamata. Üksikute teadete järgi on siin esinenud ka *voortants* (Kirbla, LNg), *Lihula laudpõrand* (Varbla) ja *hiiovalts* (Phl). Tantsimiskohtadena nimetatakse kõrtsi, pulma, laata, talguid jne. Pulmades on tantsitud ka päris traditsioonilisi pulmatantse (pulmakokkade tants, veimesaajate tantsitamine, nooriku tantsitamine raha eest jt.).

Rahvamängud. Vanemaist laulumängudest on Läänemaal esinenud hobusemäng (Hanilas nimetuseks *Hiiu Hall* ja *Kalevi Lauk*), kuningam., laeva tegemine, lambam., linnum., nukum., nõelam., pruudi- ja peigmehe., seatapmine, sõelam., ätsem. (näib põlvnevat Saaremaalt) ja üksikute teadete järgi veel muidki. Hilisemal ajal on laulumängudest olnud esikohal nn. ringmängud (enamasti tantsuga). Populaarsemaks siia kuuluvaks lauludeks on olnud: Üks ilus mõisa Eestimaal, Üks noor- mees kurva näoga, Krahv sõitis met- sas ratsutes, Pruut ja peigmees pärna vilus, Me õmbleme Mannil põllekest, Isa, isa, taati, tahaks kosja minna, Noor kukk tuli meile ja meile, jm. Enam kohalikku värvingut tundub olevat noorsoo välismängudes (ilma lauluta). Mitmeid mängu mängitakse kividega või kivil seistes, näit. väga head silmamälu nõudev *piirimäng* (peab oma kivi võõraste hulgas ära tundma), *kaikam*. (Pühalepa), *pisam*. (Emaste) ja *kivihall* (Varbla; kivih. püüab, teised põgenevad kivide otsa). Haruldase- na tunduvad *jääkarum*. (Phl; mängitakse jääl), *kiripull*, *kupjam*. (mõisa- põllult varastamise imiteerimine), *hobuste vahetamine* (kõik Pühalepa), *vakupulk* (Hanila), *liiperi löömine* (Martna) ja *näkam*. (Varbla).

Hiiumaal kannavad mõned jõulumängudki erinevaid nimesid. Kiisapüüdmist kutsutakse siin *kass* (Emaste) või *kolmejalgne kratt* (Reigi), rebasepüüdmist (jooksva silmusega) *jänese-püüdmiseks* (Pühalepa); jõulusoku nimeks on *jõulupokk* (Pühalepa). On Läänemaalgi tuntud kingsepa silma pistmist, vankri tegemist, kassinooda vedamist jm. Omapäraste jõulumängudena oleks siit nimetada *nuu- dimäng* (Pühalepa) ja *ludimäng* (õlest sõrmusega; Martna). Suviti on

55. jonis. Hiiu torupilli- mees Jühan Maaker („Torupilli Jühan“).

jõukatsumismänge harrastatud kõrtside juures, kus olevat leidunud ka sellekohaseid *tõstekive* (Märjamaa, Martna). Maadlemise kohalikuks nimeks on *rabelemine* (Martna). Kiikumist on harrastatud eriti suvistepühil ja jaaniõhtul. XVII saj. lõpult ja XVIII saj. algult on teateid mängutubades, millest allpool lähemalt.

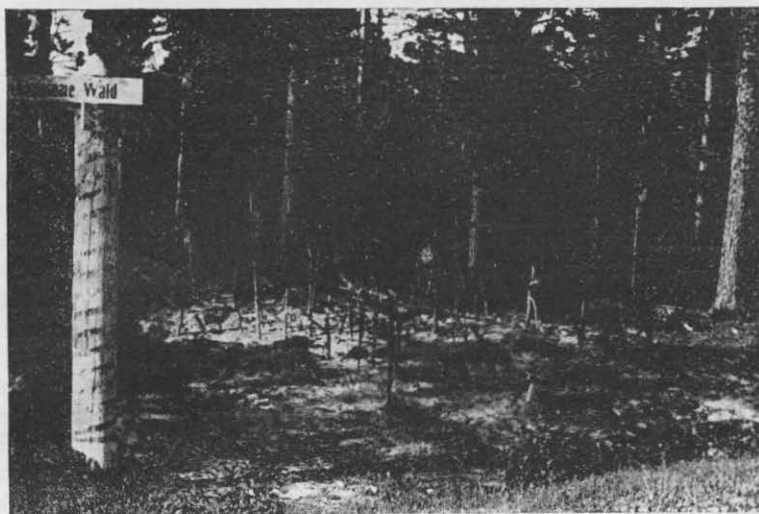
Erinevused Läänemaa mängude repertuaaris (ka nimedes, eriti Hi) võiksid osalt olla tingitud rootsi vähemusrahvuse naabrusest, sest vastastikuseid laene ja mõjustusi võidakse siin konstateerida väga mitmel alal.

Vanasõnu ja kõnekäände on kõnealuselt alalt kirja pandud kokku 5591. Kuid on siiski mitmeid kihelkondi, kust vanasõnu on kogutud alla saja või mitte ainustki (Varbla, Kirbla, Martna, Reigi; Lihulast ainult 1!). Esikohal on Vigala (2983 vs. ja kk.), kust suuremaid korjandusi on saatnud M. Aitsam (1100 vs. ja kk.) ja T. Pulst (lig. 600). Kõnekäände on kogutud üldiselt vähem kui vanasõnu. — Väljaspool Läänemaad tuntakse paari kõnekäändu, milles esinevad hiidlane ja rootslane: „Plank kui hiidlase püksinööp“ öeldakse selle kohta, kel pole raha ega vara (Harju- ja Virum.). „Om õige rootslane man käinu“ öeldakse, kui supp on soolane (Tarvastu).

Ka mõistatusi on kõige arvukamalt jäädvustatud Vigalast (1849; tervelt Läänemaalt 4495). Suurimaks kogujaks on T. Pulst (447 mst.). Huvitav on märkida, et Vigalast põlvnev rahvaluule suurkoguja M. J. Eisen on oma esimese kogumiskatse sooritanud juba 12-aastasena a. 1869, kirjutades koolilaste suust (tema isa oli Oese koolmeister) üles 200 mõistatust. — Läänemaalistest mõistatustest, mis mujal ei näi olevat tuntud, võiksimetada: Sui sööb, talve magab (= ader, äke). Kaks õde tõmbavad ühe siidirätiku ümber, ei saa iialgi katki (= aiateibad ja vits). Ühe sarvega härg tuleb tuppa, annab igaihele suud (= kaljakapp). Punane härg ja pusijad sarved (= jõhvikas). Jäitsikas tantsib jää peal, lai lakk peas, kalaniisk suus (= kedervars).

Rahvajutud jagunevad kahte rühma: muinasjutud — fantastilised luulelood, enamasti rahvusvahelised, ja muistendid (saagad) — usutavad, tõepärased jutud, ühenduses usundiga ja enam kohaliku ilmega. — Läänemaalt on kogutud rohkem muistendeid kui muinasjutte. Juttude rohkuselt on Noarootsi ja Pühalepa tõusnud esikohale alles E. Vabariigi päevil. Noarootsist on P. Ariste (a. 1924) kogunud üle 500 rahvajutu (enamuses lühikesi muistendeid, osalt rootslastelt) ja Hiiumaalt hiljemini umbes 200. Muinasjutte on rohkem vanemais kogudes, nimelt Vigalast (kog. M. Aitsam jt.) ja Hanilast (kog. A. Reimann). — Huvitav on märkida, et Läänemaalt siiski loomamuinasjutte, milles esinevad tegelastena mets- ja koduloomad, linnud jne., on kogutud suhteliselt rohkem kui teistest maakondadest. Muidugi ei puudu siin ka nn. imemuinasjutud, milles domineerivad mitmesugused üleloomulikud asjaolud, nagu kuningatütarde päästmisest ja kosimisest, üleloomulikest ülesandeist ja abilistest, peretüt-

rest ja vaeslapsest, imesõrmusest, tugevast poisist (Vigalas: „Hans Imelik“), vastaseotsijast jne. Kuid vähe on kogutud legende (tuntud on: vaga sandike öömajal, Õnnistegi ja Peetrus reht peksmas, pühak ja sepp, inimeste patud jt.) ning hoopis vähe novellilaadilisi muinasjutte. Arvukamalt on jutte vanapaganast ja Antsust (populaarsemad motiivid: „silmarohi“ ja Püha-Jüri kutsikad) ning veelgi rohkem iga-suguseid naljandeid, nagu laiskadest ja lollikestest, rikkaist ja vaeseist, kirikuõpetajaist ja köstreist, õnnekujutlemisest, mehest naiste töis, lihaga kapsaste väetamisest jne. Üheks levinenumaks naljandiks osutub „Mis ma oleksin pidanud ütlema?“ (taipamatu tüdruku

A. Fent'i foto.

56. joonis. Ristimägi Reigi khk.

või poisi sissekukkumised) ning Hurda kogus leidub ainult Läänemaalt jäädvustatuna naljand, kus mees puu otsast jumalana manitseb oma naist. Läänlastest peetakse kõige suuremaiks naljameesteks ja pilkajaiks hiidlasi, kuid teiselt poolt esineb *hiidlane* ise üsna laialdaselt (eriti Põhja-Eestis) rahvanaljandis, osalt nn. kilplase tähendus.

Muistendite alal on Läänemaalt vähe kirjapanekuid tekkelugudest, mis seletavad, kuidas on loodud maailm ja üksikud olendid, kuid võrdlemisi rohkesti on muistendeid ühenduses üsna ühe ja mitmesuguste mütoloogiliste kujutelmadega (kodukäija, näkk, kratt jm.), millest lähemalt järgmise punkti all; arvukalt on jutte ka seoses siinsete loodusemoodustistega ja suuremate ehitistega. Mägedest ja küngaist näib olevat kuulsamaid *Ristimägi* (ka *Ristikingu*, *Halaste-Risti*) Reigi kihelkonnas, mida peetakse

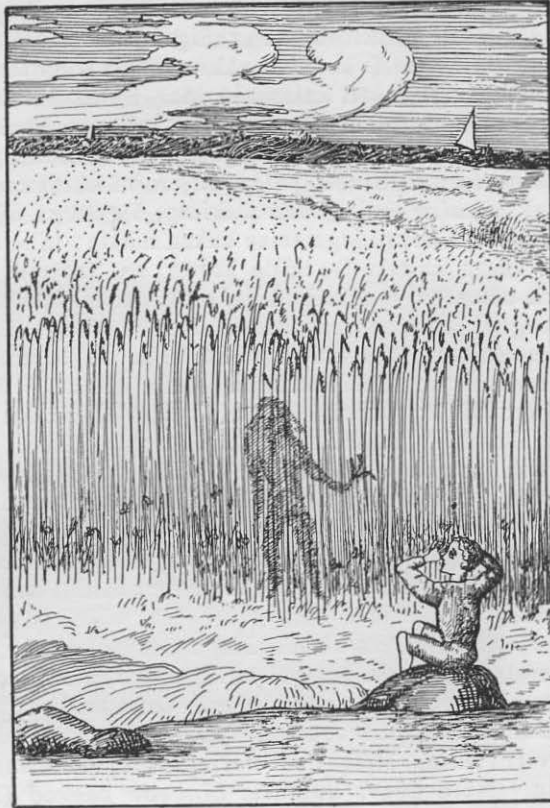
pulmarongide kokkupõrke kohaks, kuhu möödaikäjad veel nüüdki panevad riste (vt. 56. joonist). Jutustatakse mitmesuguseid lugusid vanadest matmispaikadest, peidupaikadest, hiiekohtadest, pühadest puudest (peamiselt Hiius), ka Rootsi või Poola kuningate või kindralite hauakohtadest; erakordse suurusega, aukude või jälgedega (Kalevipoisi j.) kividest; allikaist, jõgedest ja järvedest, rahaaukudest ja peidetud varandustest, kirikuist ja kabeleist (tuntumad motiivid: härjad on määranud ehituspaiga; inimene sisse müüritud), lossidest ja nende varemeist. Hiiu mütoloogiliseks rahvusvägilaseks on Leiger, Saaremaa Suur-Tõllu vend, kuid rahvamälestusi tema elust ja tegudest on säilinud vähe. Kalevipoega (~ Kalevipoissi) tunnevad läänlased peamiselt kiviviskaja hiiuna (LNg, Mar, Rid). Ajaloolisist isikuist on rahvajuttudes populaarne Hiiu Ungur (Kõrgessaare Ungern-Sternberg) kui laevade hukutaja ja paljaksröövija. Muidugi teatakse mitmesuguseid iseloomustavaid lugusid ka kurjadest mõisnikest, kupjaist jne. Muistseid sõdadeaegseid rüüstajaid tuntakse siin peamiselt poolakate nime all.

Usund. Nagu muudel aladel nii ka usundi kohta on mõnest Läänemaa kihelkonnast materjal väga vähene ja puudulik, mis loomulikult raskendab siinse rahva vanade vaadete ja arusaamade rekonstrueerimist. — Loodushaldjaist mäletatakse enamasti veel ainult nimesid, teadmata jutustada neist midagi konkreetsemat. Metsaema (Mär) näib olevat vanemaks nimetuseks ja esitavat veel inimestele heatahtlikku või koguni õnneandvat metsavaimu, kuid tuntumad on siiski *metsa-aaljad* (Martna), *metsaliad* (Mär), *metshaldjas* (LNg), *metsa vaimud* (Mär, Rid, Ema) või lihtsalt *haljakas* ehk *haldjas* (LNg, Phl), harukorral veel *metsapiiga* (Mär) või *metsatont* (Rid). Ustakse, et selle olendi vilistamine (LNg) või tema jälgedele sattumine eksitab inimesi metsa. Ainult lastehirmutistena on tuntud *metsavana* (Haapsalu), *metsa-haldjas* (Hanila), *heinahaldjas* (Emaste), ka *metsakuningas* (Rid, Käina), *põõsakuningas* (Käina) ja *kuusekääbused* (Käina). — Metshaldjatega võrreldes osutuvad hoopis haruldaseks *maahalljad*, mis on esindatud ainult ühe ebamäärase teatega (Lä. X.). Kuid laialt on tuntud *maa-alused*, maa all asuvad väikesed inimesed, kes seal kopsivad, ketravad või tikuvad ning põhjustavad maapealseile mõningaid nahahaigusi. — Veehaldja nimeks on *veevaim* (Mär, Mar, Rid), keda aga samastatakse üldiselt tuntud näkiga (Vigalas ka *näkk*, Mihklis *načk* (< rootsi *näck*) — pahatahtliku veevaimuga, kes uputab inimesi. Vastavalt asukohale eraldatakse *kaonäkk* (Mih), *jöenäkk* (Mär, Kirbla), *mere-näkk* (Rid), mis siiski on vähe tuntud, samuti kui *näka neitsid* (Varbla). Näkk on siin väga populaarne lastehirmutisena. Kuid veekogudes asuvaid lastehirmutisi, mis võivad meenutada kunagisi haldjaid, on veel muidki, nagu *veehaldjas* või *-haldijas* (Mär, Kull), *järvehaldjas* (Pühalepa), *kaevuhaldjas* (Mär) ja *veevanamees* (Phl). Läänemaa omapärasuseks on aga kaevus asuvad isikunimelised lastehirmutis-olendid: *kaeo-Ants* (Kirbla), *kao-Ants* (Kull), *kau-Ants* (Hanila, Karuse, Mihkli), *kaiu-Jüri* (Kull, LNg, Noa, Käina) ~

kaevu-Jüri (Käina) ja *kajumats* (Mär). Kaevus asuvaid hirmutisi esineb veel muudegi nimede all, nagu *kaevuhunt* (Phl), *kaevutont* (LNg), *kaevuvaim* (Rid) jne. — Meres on ustud olevat *mereinimesi* (Phl), *halle mereloomi* (ka sigu ja lambaid, Phl) ja *mereveisseid* (Emaste, Phl); Punasesse merre uppunud *vaa-rao sõjaväest* arvatakse olevat tekkinud hülged (Hiius) või kalasabalised inimolendid (mandril talvalised). Hilise saksa laenuna esineb laevavaim *poterman* (Varbla), *puterman* (Phl, Reigi) ehk *kuterman* (Reigi), kes näitab end enne laevaõnnetusi, kuid mõnikord ka heasoovlikult parandab laeval purunenud köisi jm.

Maja haldja isik kõneldakse lähemalt ainult ühes Lä-Nigulast põlvnevas muistendis „*Maea haldjas ja tema naine Täämas*“ (1895), kuid selgi juhul näib see

mõiste olevat juba tuhmunud ning segunenud muude motiividega. Lees on ustud asuvat *leelapsi* ning on neile supikeetmisel visatud kulbiga vahtu (Mär); vähe mäletatakse ka kahe lee- või koldevaimu kõnelust (Mär, Kull). — Jälgi muistseist maja- ja koduhaldjaist võiks aga leiduda vastavais lastehirmutistes, millest on teateid rohkesti. Nende nimedeks on: *ahjuvaim* ehk *haldjas* (Kull), *ahju-Ants* (Martna), *kerise-Ants* (Martna), *korsna-Ants* (Karuse), parsil asuv karvane *rehe-Ott* (Kull), *tahmavana* (Hanila), *tahma-Tõnn* (Kull), parsil asuv *süsisilm*, saunas asuv *saunavana*, *sauna-Ants* (3 viim. Martnast) jt. Nagu näib, on niisugused kujutelmad kõige tuttavamad Martnas ja selle naaberkihelkonnas Kullamaal. — Tarvitamiskõlbmatud vanad asjad on visatud *sõn(n)iku Kaiele* (Kull, Mihkli, Kirbla) või *sõnniku Kadrile* (Hanila).

Õpetatud E. S-i kirjad I.

57. joonis. Rukkis asuv lastehirmutis „rukkihall“ (Varbla).

Põllunduse kaitsevaimust leiame mälestusi metsiku kultuses, millest on kõige vanemaid teateid Läänemaalt. XVII saj. lõpul ja XVIII saj. algul on Karuses, Hanilas ja Mikhkis olnud kombeks valmistada õlgedest, linadest ja muust inimesekujuline nukk, mis rõivas-tati ja viidi pidulikus rongkäigus kas pärast jõulu või vastlapäeval metsa puu otsa (või teise saksa maale), lootes sellest õnnistust vilja- ja linakasvule, head kalasaaki jne. Sellisel maagilise tähendusega õlg-nukul on olnud nimeks „metzick“ või „mahkunningas“ (Hanila) [vrd. lastehirmutised *metsakuningas* ja *põõsakuningas* Ridalas ja Käinas]. Sellega sarnaneb veel palju hiljemini esinenud vastlaõhtune *kada* (~ *kaja*) *ajamine* (mingi nartsukimp, õlgedega täidetud püksid vms. aeti vastlaõhtul keppidega teise saksa maale; tähendus: et kari oleks huntide vastu kaitstud), mille kohta on teateid Karusest ja Mikhklist. Kada-sõna on tahetud väita eesti-rootsi laenuks, kuid rootslased ise niisugust kommet ei tunne. Nende kaugete kajastuste täienduseks võime esitada jälle hulga põldudel ja viljas asuvaid lastehirmutisi, mis on tuntud ainult Läänemaal. Neist osutub levinenumaks *rukki palja*-kas (murdeti: *alapa'llakas*, *a'lla-*, *ara-* ja *arakupa'llakas*) (Karuse, Hanila, Mikhli), muud nimetused aga näivad olevat lokaalsemad ja juhuslikumad: *viljahaldijas* (Kull, Noa), *rukkial'l* (Varbla, vt. 57. joonist), *rukkitaat* ja *-kol'l* (Hanila), *herne-Ants* (Hanila), *herneõõt* (Kull), *uba-Ants* (Karuse), *vilja-Viiu* (Phl), *vilja-Peet* (Käi) ja *viljahunt* (Reigi). Enamasti kujutellakse neid meesolendena (ka rukkial'l ja rukkialjakas, viimane alasti), kes ähvardavad vilja minevaid lapsi ära viia.

Surnuteusund. Nagu mujal nii ka siin on ustud surnute edasielamist ja on pandud neile kaasa mõningaid esemeid, mida arvati vaja minevat hauataguses elus. On ustud, et surnute hinged sügiseti (Hiius: mikhklipäevast mardipäevani) teatud päevil, või nimelt esmaspäeviti (Käina, Reigi) või neljapäeviti (Hanila) külastavad oma endist kodu. Neid päevi kutsuti: *hingede päevad* (Karuse, Käina, Reigi), *engapääd* (Reigi); kuid on tuntud ka nimetust *hingedepüha* (Vigala) ja *jumalatepää* (Reigi); viimatimainitud on peetud viimasel nädalal enne marti. Need päevad olid poolpühad, mil ei raiutud ega kolistatud, isegi vokk seisis vagusi (Reigi), ja õhtul viidi vaagnaga putru toalaele ehk laudile või jäeti ööseks lauale, et kojutulevad hinged sellest sööksid ning oleksid elavaile heatahtlikud. — Kurjadelt ja ebaharilikelt isikuilt (nõiad) ning õnnetult surma saanuilt on kardetud pärast surma kodukäimist ja kummitamist. Manner-Läänemaal tähistab kodukäijat *kääbas* ehk *kääbakas*, mis on vana ühis-soome-aegne nimetus; harvemini esinevad *kooljas* (Karuse, Lihula), *kodukõija* (Lihula) ja *kadu* (Pühalepa). Hiius on tähistanud kodukäijat eesti-rootslastelt laenatud *nook*; rootsi tõlkelaenudena esinevad samas tähenduses *ülevelkeija* (Hiius) ning *tagasikõija* (Karuse). Matmatajäänud inimluud arvatakse *soiguvat* ja vahtu välja ajavat. Ebamääraseid kummitusi ja nägemusi kutsutakse *viirastus* (Rid, Phl), *silmaviirastus* (Mär, Karuse), *näidis* (Hanila), *varp* (Karuse), *kohotaja* (Karuse), *öud-asi* (Phl) jne. Üldtuntud lastehirmutistena,

mis pole seotud mingi kindla asukohaga, esinevad mandril *kol'l* (alg-selt tähendas surnut) ja *ton't*, harvemini *kol'umats* (LNg, Kāi, Rei) või *kon'n* (Kirbla, Karuse, Han); Hiius on aga esikohal Saaremaalt põlvnev *kotu* ehk *kotumees*.

Muinaseestlase usu järgi surnute hingejõudu võis siirduda ka matmispaiga puisse, kividesse jne., mis said seega maagilist väge ja võisid muu seas ka arstida, parandada haigusi. Et neilt abi saada, viidi ohvrit. — Eestis näib pühade kivide, allikate ja puude kultus olevat kõige paremini säilinud Läänemaal, osalt kuni meie päevini (vt. 58. joonist). Tuntakse siin haruldaselt palju hiie-, ohvri-, maaaluste-, viske- ja nõiakive, millele on viidud ohvriks soola, raha, leiva-

R. Viidalepa foto 1936.

58. joonis. Veel kasustatav ohvrikivi Varblas
Vana-Varbla as.

puru, pudeliga pesuvett jne.; veel läinud sajandi lõpul on mõni kivi olnud niivõrd püha, et on aiaga piiratud (Kullamaa, 1895). Samuti teatakse arvukalt hiiekohti, hiieaedu, hiiepuid (või pühi puid), hiieauke, hiie- ja ohvriallikaid jne., kuhu jällegi on viidud ohvreid, enamasti haigustest vabanemiseks. Emastes ja Reigis on tuntud kokkukasvanud harudega püha puud, millest läbipugemine on pidanud hõlbustama vanatüdrukute mehelesaamist.

Nõidus- ja nõiduse alal on läänlased tundnud samu mõisteid, olendeid ja nähtusi, mis on tuttavad mujalgi Eestis. Pahaloomuline maagiliste võimete ja oskustega isik on *nõid* ehk *nõi* (Emaste, Käina), harvemini *võlu* e. *võlu* (mõl. Hiius), selle vastand *tark*, kes teab nõidusele vastuabinõusid. Targale on lähedane „maa-arst“ (murd. *lausuja*, *soolapuhuja*, *õeruja* jne.), kellelt mindi abi otsima hai-

guste puhul. Kuid need kolm pole alati üksteisest teravasti eraldatavad, vaid võivad avalduda isegi ühes ja samas isikus.

Nõia tegevusse, mis sihib kaasinimeste kahjustamisele, kuulub muu seas: nägematuna või moondununa tuulispooks, hundiks (libahundiks) ja painajaks käimine, ka tulihännaks käimine või selle olendi tegemine. *Tuulispook* liigub tuulekeerisena enamasti kevadel külviajal ja heinaajal, et koguda endale teiste vilja ja heina mõnu ehk tulu; teda nimetatakse siin harilikult *tuulispook*, *tuulispook's* (Kullamaa, Ridala) ehk *tuulispill* (Emaste). — *Libahundil* puudub Läänes spetsiaalne nimetus (libahunt, ilveshunt — eri liik hunte), öeldakse lihtsalt „hundiks käima“; harvemini esineb selles tähenduses *koduunt* (Mär, Kull, Karuse). Populaarsemaks jutumotiiviks on „Kaupmees hundiks“. — *Painaja* käib kas inimene ise või tema hing, ka inimese viha, paha mõte jne. Lääne-eestilisi motiive on, et keegi pannakse painajaks käima vastu tahtmist ja et painaja sõidab painatava juurde paadiga. Painajat nimetatakse siin *pain*, *painjas*, *painakas*, *tallaja* ja *patakas* (Hiius). — *Tulihänd* on enamasti nõiduse teel valmistatud olend, kes peab oma peremehele kandma kokku raha ja igasugust maist vara; haruldasem on inimese enda tulihännaks käimine. Põhja-Läänemaal kutsutakse tulihända rootslasilt laenatud nimega *krätt*, *krett*, *krät't*, *krat't*, *rat't*, lõunas aga *tuliänd* ja *pisuänd*; harvemini esinevad *vidaja*, *vädaja* ehk *vädor* ja piima- ning võikratina *päär* ehk *peer* (< rootsi *bära*).

Lõpuks veel mõni üksikasi, eeskätt kommete alalt. Eespool kirjeldatud metsiku kultus on ühenduses nn. mängutubade pidamisega, mille kohta on teateid Hanilast, Karusest ja Mikklist (lisaks veel Pärnu khk-st) XVII sajandi lõpult ja XVIII alguselt. Mängutube on peetud sügiskuu taludes ja kõrtsides laupäevaõhtuti. Noored poisid ja tüdrukud tulid kokku, joodi õlut, mängiti ja tantsiti torupilli saatel (mõne teate järgi õlgedest „metsiku“ ümber). Et seal aga olevat sündinud „kõiksugu sugulist ulakust“, keelati nende pidamine Rootsi valitsuse poolt ära ning tähtsamad asjaosalised said karistada.

Rahvakalendrist. Lõuna-eestiline vastlapäeva nimetus *liha(h)eide* on Varblas ja Mikklist (ka Tõstamaal) saanud uue tähendussisu: *lihaeide päev* = lihaeide päev; ning Mikklist esineb lihaeit juba majahaldjana, omades koguni pärisnime *liha Kai*. — Hiius ja Kullamaal kutsutakse kolmekuningapäevale järgnevat päeva rootsipäraselt *nuudipäevaks*. Manner-Läänemaal lõunapoolseis kihelkonnis järgneb jõulu kolmandale pühale *jõulu Juula pää*, näripäevale *nääri Anne p.* ja kolmekuningapäevale *kolmek. Kaie p.*; kohati peetakse mõnda neist pooleldi pühaks. Et jõulu ajal tuuakse tuppa heinu või õlgi, seegi komme on kohati veel säilinud. Peamiselt Lõuna-Läänemaal on tuntud komme, et ühenduses mardipäevaga peetakse *mardi pulma*. See on lõbus oleng vanade pulmakommete naljatoonilise esitamise, mitmesuguste mängude ja naljadega. Mardisandiks käies kogutakse selleks enne taludest söögimaterjali ja linnaseid õlle tege-

miseks. Vähem tuntud näib olevat ühenduses kadripäevaga peetav *kadri pulm*.

Talguid peetakse Läänemaal rohkesti. Tuttavamad on heinaltalgud, kartulivõtmistalgud, linarookimistalgud ja sulenoppimistalgud. Neist võtavad osa enamasti noored poisid ja tüdrukud; on aga tuntud ka päris *vananaistetalguid*, kus kraasiti villu, kedrati ja keriti lõngu. Noorte talgud lõpevad alati tantsuga. Kuid simmanid iseseisvate tantsuõhtutena pole siin kuigi populaarsed.

Kalastus. Et Hiius ja rannakihelkonnis on kalastus olnud võrdlemisi tähtsaks majandusharuks juba minevikuski, siis on seal tänapäevani säilinud kalastusega seotud ebausk; näit. keeld, et kalastusel ei tohi loomi ja isegi mitte kalu nimetada õige nimega (nn. „kalastuskeel“), et kalastama minnes ei tohi naine vastu tulla jne. Läänud sajandi teisel poolel on Hiius olnud veel jälgi sellealalisest ohvrisk (õlle kallamine merre jm.).

Kosjad ja pulm. Esimene samm kosjatoiminguis — *kuulamine* — on Manner-Lä-l toimunud neljapäevaõhtuti, k o s j a aga sõitis peigmees ühes *isamehe* (Vigala), *kosjamehe* (Ridala, Pühalepa) ehk *ninamehega* (Käina) laupäeva hilisõhtul. Järgneval pühapäeval oli kiriklik kihlus (*lugemine, käeandmine*). Hiius on aga sõidetud kosja neljapäeval ning kihlusele reedel. Pärast kihlust käis pruut *kerjamas* (Ridala) ehk *undiända ajamas* (Varbla): viis sugulastele ja tuttavale kosjaviina ja -saia, mille vastu anti kinke. Pulm on enamasti alanud kas laup. õhtul või pühapäeval, mil ühtlasi sõideti laulatusele. Kuid mõnes vanemas kirjelduses nimetat. pulma alguseks *neljapäeva* (Vigala, Varbla), kuigi laulatusel käidi eelm. pühap. või veelgi varem. Pulm on tavaliselt kestnud kolm päeva. Pulmalistelt on mitmel puhul kogutud raha (põlle paikamine, noore kuu näitamine, kimbu ostmine jm.), osalt ühenduses lõõpivate naljadega (viitlemine, kupulaskmine, kohtumõistmine jne.). Hiius on pulmalised söönud kahes lauas, mehed ja naised eraldi. Paiguti on Lä-l kuni meie päevini püsinud komme, et perekonnainimesed pulma või varule minnes viivad kaasa *pulmakoti* e. *lebakoti*, mis sisaldab kahe-sugust leiba, soolaliha, võid jne.

Kokkuvõtte. Läänemaa rahvatraditsiooni üheks iseloomustavaks jooneks on vana usundi säilimine osalt tänapäevani (kividele, puudele jm. ohverdamine, Ristimägi, kalastuskeel), kuigi teiselt poolt on tulnud korduvalt rõhutada ususektide laastavat mõju siinseile vanule pärimustele.

Rootsi vähemusrahvuse naabrus on jätnud mitmeidki tähelepandivaid jälgi. Vanemaid eesti-rootsi keelest põlvnevaid nimetusi on näkk, tont ja kratt, mis on levinud üle Eesti; edasi tuleksid arvesse nook, päär, nuudi päev ja Hiiu vägilasenimetus *Leiger*, mis levikult piirduvad peamiselt Hiiumaaga. Rootslasilt on saadud veel mängu ja nende nimesid; rootsi naabrusega on arvatavasti seletatavad ka keerukad koraaliviisid ja mõningad erinevused pulma- ja tähtpäevade kombeis.

Saksa mõjuks usundi alal peetakse merekarja ja -inimesi ja laevavaimu *potermanni*; vahendajaiks on küllap vist olnud siinsed meremehed. Võimalik oleks germaanipoolne mõjustus ka vilja- ja kaevuvaimudes, kuid mainituga on tõenäoselt segunenud ka vastavad omad kujutelmad.

Sidemeile Saaremaaga viitavad Hiisus esinevad *võlu* ja *kotu*, Lõuna-Eestist aga on levinud Lõuna-Läänemaa kihelkondadesse refäänilisi vanemate rahvalaulude viise ja vastlapäeva nimetus *lihaeitepäev*.

Tähtsaim on siiski see, et Läänemaa rahvaluules on säilinud palju vana ja omapärast (metsik, mängutoad, primitiivsed rahvaviisid jm.) ja et just siit on vanu rahvalaule võidud jäädvustada hästi terviklikul kujul, mistõttu peetakse Läänemaad üsna mitme rahvalaulu tekkimispaigaks.

Kirjandus.

Rahvaluule. — Aarne, A.: Estnische Märchen- und Sagenvarianten. F. F. Communications 25. Hamina, 1918. — Ariste, P.: Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. Acta et Comm. Univ. Tartuensis B XXXIX, 3. Tartu, 1933. — Sama: Nook. Eesti Kirjandus XXIV (1930). — Eesti rahvalaulud I—II. Tartu 1926, 1932. — Eisen, M. J.: Esivanemate ohverdamised. Tallinna, 1920. — Sama: Tõll ja ta sugu. Tartu, 1927. — Holzmayer, J. B.: Osiliana. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft VII. Dorpat, 1872. — Laakmann, H. u. Anderson, W.: Ein neues Dokument über den estnischen Metsik-Kultus aus dem Jahre 1680. Acta et Comm. Univ. Tartuensis B XXXII, 5. Tartu, 1934. — Loooris, O.: Eesti rahvausundi maailmavaade. Elav Teadus 12. Tartu, 1932. — Sama: Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu, 1932. — Sama: Natuke eesti rahvajuttude statistikat. Eesti Kirjandus XXII (1928). — Mustonen, O. A. F.: Virolaisia kansanrunoja. Vihukene eesti rahva laulusid. Helsinki, 1893. — Päss, E.: Eesti liulaul. Acta et Comm. Univ. Tartuensis B XXXI, 1. Tartu, 1933. — Russwurm, C.: Eibofolke, oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö I—II. Reval, 1855. — Sama: Sagen aus Hapsal und der Umgegend. Reval, 1856. — Sama: Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö. Reval, 1861. — Saareste, A.: Tuli hanna nimetustest. Eesti Kirjandus XXIX (1935). — Tampere, H.: Eesti rahvaviiside antoloogia I. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 5. Tartu, 1935. — Sama: Tähelepanekuid rahvaviisidest ja rahvalaulude ettekandmisest lõunapoolses Lääne-Eestis. Koguteoses „Kultuuri ja teaduse teilt“. Tartu, 1932. — Treu, Ed.: Välismõjudest eesti pääsukeselauludes. Eesti Kirjandus XXV (1931). — Koguteos „Vanavana vallast“. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Tartu, 1932. — Viidebaum, R.: Jakob Hurda kaastöölistest. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX—X. Tartu, 1934.